

1. Πετρ(ο)- και λιθ(ο)- ως στοιχεία της ελληνικής ορολογίας

A. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα *πέτρα* και *λίθος* διατρέχουν την ιστορία της ελληνικής, ωστόσο οι σχέσεις τους δεν παρέμειναν αναλλοίωτες. Το ΝΕ λεξιλόγιο διακρίνει δύο λεξικά μορφήματα, αν και προέρχονται από τον ίδιο απώτερο πρόδρομο, α) *πετρ(ο)-* 'λίθος', μονάδα του γενικού λεξιλογίου με το χαρακτηριστικό [+/-λόγιο], π.χ. *πετροπόλεμος*, και β) *πετρ(ο)-* 'βράχος, πέτρωμα', μονάδα της ΝΕ ορολογίας, π.χ. *πετρολογία*. Τέλος στη ΝΕ το *λίθος* εμφανίζεται ως όρος στα ειδικά λεξιλόγια και χαρακτηρίζεται ως [+λόγιο].

Les formants de la terminologie grecque *petro-* et *litho-*

A. Anastasiadis-Syméonidis

RÉSUMÉ

Bien que *πέτρα* et *λίθος* existent en grec depuis l'antiquité, leurs relations ont bien changé : en nous fondant sur le sens, nous considérons que le grec moderne distingue deux formants homonymes, bien qu'ils proviennent du même étymon, (i) *πετρ(ο)-* 'pierre', formant [+/-savant] du vocabulaire général et (ii) *πετρ(ο)-* 'roche, rocher', formant [+savant] des vocabulaires spécialisés. Par ailleurs, il existe le terme *λίθος* 'pierre' [+savant].

0. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θα εξετάσω τα μορφήματα *πετρ(ο)-* και *λιθ(ο)-* τόσο στο γενικό όσο και στα ειδικά λεξιλόγια της ιατρικής και των θετικών επιστημών της νέας ελληνικής (ΝΕ), με στόχο να αναδειχθεί το πλέγμα των σχέσεων μορφής και σημασίας των μορφημάτων αυτών με τις λέξεις *πέτρα* και *λίθος* της αρχαίας ελληνικής (ΑΕ) καθώς και με τα σχηματιστικά στοιχεία *petr(ο)-* και *lith(ο)-* των ευρωπαϊκών γλωσσών. Τα ερωτήματα που θέτουμε είναι τα εξής: όσον αφορά τα μορφήματα αυτά, υπάρχει σημασιολογική αλλαγή από την ΑΕ στη ΝΕ; Αν η απάντηση είναι θετική, ποια σημασία διασώζεται στις ευρωπαϊκές γλώσσες; Είναι, τέλος, η ΝΕ ομοιογενής, δηλ. ταυτίζεται το σημααινόμενο των μορφημάτων αυτών στο γενικό και στα ειδικά λεξιλόγια;

Αφού παρουσιάσουμε τις πηγές από όπου αντλήσαμε τα δεδομένα μας, θα αναφερθούμε σε ετυμολογικά, μορφολογικά, μεταφραστικά και σημασιολογικά ζητήματα. Θα κλείσουμε με την εικόνα του νεοελληνικού λεξιλογίου τόσο του γενικού όσο και των ειδικών.

1. ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Τα δεδομένα μας αντλήθηκαν κυρίως από τέσσερις πηγές¹:

1) το *Αγγλοελληνικόν λεξικόν των ιατρικών όρων* [1], που περιέχει 91 όρους με α' συνθετικό το lith(o)-, από τους οποίους οι 82 διαθέτουν ελληνικό αντίστοιχο όπου μετέχει το λήμμα λίθος.² Τόσο στην αγγλική όσο και στην ελληνική το στοιχείο lith(o)- λειτουργεί ως α' ή β' συνθετικό [2] με αντίστοιχο τρόπο, π.χ. litharge – λιθάργυρος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το λήμμα lithic, που αντιστοιχεί σε 3 σημασίες: 1) λιθικός, 2) ο του λιθίου, 3) ουριακός.

Το ίδιο λεξικό περιλαμβάνει 25 λήμματα όπου μετέχει το λέξημα petr(o)- ως α' συνθ., στα 15 από τα οποία το αντίστοιχο ελληνικό είναι το λίθος, π.χ. retrogenous 'λιθογενής', retromastoid 'λιθομαστοειδής', ενώ στα 6 λήμματα αντίστοιχο ελληνικό είναι το λέξημα πετρέλαιο, π.χ. petrol, petrolization.³ Τέλος αξίζει να σημειωθεί το λ. petroselinum 'πετροσέλινο',⁴ κ. μαϊντανός', όπου στο α' συνθ. πετρ(ο)- διατηρείται η ΑΕ σημασία 'βράχος'.

2) Το *Γλωσσάριο γεωλογικών όρων* [4], με 52 όρους όπου μετέχει το lith(o)- και 41 όρους όπου μετέχει το πετρ(ο)-. Κάθε όρος συνοδεύεται από τον ισοδύναμο όρο στην αγγλική.

3) Το *Lexicon* [5], όπου περιέχονται 32 λήμματα από lith(o)-, από τα οποία τα 27 αντιστοιχούν στο λέξημα της ελληνικής λιθ(ο)-, π.χ. lithiasis = λιθίασις, lithography = λιθογραφία, τα 3 αντιστοιχούν στο λέξημα λίθος, π.χ. lithium = λίθος, και τα υπόλοιπα 2 αντιστοιχούν στην έννοια του πετρώδους κόκκου.⁵

Στο ίδιο λεξικό περιέχονται 33 λ. από petr(o)-, τα οποία είτε αντιστοιχούν στο lith(o)-, π.χ. petrification = απολίθωση, είτε στο πετρ(ο)-, π.χ. retrogenesis = πετρογένεση, είτε τέλος στο πετρέλαιο, π.χ. petrochemistry = πετροχημεία.

4) Το *Τετράγλωσσο λεξικό γεωλογικών όρων*, [6] που περιλαμβάνει 19 όρους με αρχικό λέξημα το lith(o)- και 10 όρους με αρχικό λέξημα το petr(o)-.

¹ Συμβουλευτήκαμε επίσης το *Αλφαβητάρι γεωλογικών όρων* [3] που λόγω του μικρού μεγέθους του δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

² Σε 4 λήμματα το lith(o)- αντιστοιχεί στο 'ουριακός', π.χ. lithate, σε 2 λήμματα το lith(o)- αντιστοιχεί στην έννοια της οστεοποίησης/αποτίπνωσης, π.χ. lithokelyphos. Τέλος στο λήμμα lithicosis 'πνευμονοκονίωσις' εμφανίζεται η έννοια του πετρώδους κόκκου.

³ Το λ. pétrossage είναι δάνειο από τη γαλλική και δε συνδέεται με το λ. petr(o)-.

⁴ Πετροσέλινο < ελληνιστικό πετροσέλινον (ΛΚΝ).

2. ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

Διαπιστώνεται διαρκής ανταλλαγή μορφημάτων ανάμεσα στην ελληνική και στις μεγάλες δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες: η ΝΕ είτε κληρονομεί είτε δανείζεται με εσωτερικό δανεισμό από την ΑΕ, είτε τέλος δανείζεται από ξένες γλώσσες (i) ξένα στοιχεία (άμεσος δανεισμός), (ii) στοιχεία που εκείνες δανείστηκαν από την ΑΕ (δάνεια αναγνώρισης), (iii) ξένα στοιχεία σε μετάφραση (μεταφραστικά δάνεια). Έτσι στη ΝΕ ορολογία διακρίνουμε ποικίλες πηγές:

Α) ΑΕ,⁶ π.χ. *λιθάργυρος*, *πετρόκοιτος*,⁷ και ελληνιστική κοινή, π.χ. *πετροβολώ*.

Β) Δανεισμός⁸ από την αγγλική μέσω αναγνώρισης, π.χ. *πετρογονία* < αγγλ. *petrogony*, ή τη γαλλική, π.χ. *λιθογένεση* < *lithogenèse*, *λιθαγωγός* < *lithagogue* (ιατρική), *πετρολογία* < *pétrologie*, *πετρογαλή* < *petrogale*, ή τη γερμανική, π.χ. *λιθόσφαιρα* < *Lithosphäre* [7].

Γ) Μεταφραστικός δανεισμός, π.χ. *λιθάνθραξ*⁹ < γερμ. *Steinkohle*, *ασβεστόλιθος* < γαλλ. *Pierre calcaire*.

Δ) Μικτές περιπτώσεις, π.χ. *λιθολείνη* < αγγλ. *litholeine*,¹⁰ όπου το α΄ στοιχείο προκύπτει από αναγνώριση και το β΄ από άμεσο δανεισμό.

3. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ¹¹

Τα μορφολογικά φαινόμενα που παρατηρήσαμε στο υλικό μας είναι κυρίως τα ακόλουθα:

- 1) Παραγωγή, π.χ. *λιθικός*, *λιθογραφικός*, *πετρογραφικός*.
- 2) Σύνθεση, π.χ. *λιθομετέωρο*, *λιθόσφαιρα*, *λιθότοπος*, *πετρογένεση*.

⁵ *Lithic tuff* 'τάφος/τόφος με θραύσματα πετρωμάτων'.

⁶ Η ΑΕ δάνεισε και σε ευρωπαϊκές γλώσσες, π.χ. ΑΕ *λιθογόνος* (ιατρική) > γαλλ. *lithogène*.

⁷ Στα δύο αυτά παραδείγματα το α΄ συνθετικό είναι το ΑΕ πέτρα, η 'βράχος'.

⁸ Τόσο ο δανεισμός μέσω αναγνώρισης όσο και ο μεταφραστικός ανήκουν [β] στον έμμεσο δανεισμό. Θεωρούμε ότι η περιορισμένη παρουσία άμεσων δανείων οφείλεται στο ότι η επιστημονική ορολογία σπάνια καταφεύγει στον άμεσο δανεισμό.

⁹ Αντίθετα η λ. γαιάνθρακας είναι μεταφραστικό δάνειο από το γαλλικό *charbon de terre*.

¹⁰ Για την αγγλική πρόκειται για υβρίδιο.

¹¹ Θεωρούμε ότι στη βιβλιογραφία υπάρχει γενικά σύγχυση ανάμεσα στην ετυμολογική και στη μορφολογική ανάλυση. Αντίθετα εμείς προτείνουμε ότι πρόκειται για δύο αναλύσεις διαφορετικής τάξης: η πρώτη είναι διαχρονικής φύσης και η δεύτερη συγχρονικής. Έτσι δεν είναι αντιφατικό μια μονάδα να περιγραφεί τόσο από την ετυμολογική όσο και από τη μορφολογική άποψη, λ.χ. η λ. *λιθόσφαιρα* από ετυμολογική άποψη είναι δάνεια από τη γερμανική (*Lithosphäre(trema)re*), αλλά από συγχρονική άποψη είναι σύνθετο.

3) Απλολογία,¹² που έχει ήδη συμβεί στην ξένη γλώσσα, π.χ. λιθολείνη (όπου λιθο- < λιθάνθραξ), λιθοχρωμία (από γαλλ. *lithochromie* < *litho(graphie)-chromie*), πετροχημεία.¹³

4. ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΑ

Ως προς τη σχέση πρωτοτύπου και μεταφρασμένου στη ΝΕ όρου παρατηρούμε τα εξής:

1. Υπάρχει σε μεγάλο βαθμό συνέπεια ως προς τη μετάφραση: το δάνειο μόρφημα *lith(o)-* αποδίδεται με το ελληνικό *λιθ(ο)-* στο πλαίσιο μονολεκτικών όρων, παράγωγων ή σύνθετων,¹⁴ π.χ. *lithic* = *λιθικός*, *λιθοτριψία* < γαλλ. *lithotrities*, ενώ στην περίπτωση των πολυλεκτικών συνθέτων στην αγγλική αντιστοιχεί στο *stone*, π.χ. *λιθολωρίδες* = *stone stripes*, *λιθομετεωρίτης* = *stony-meteorite*. Επίσης το δάνειο μόρφημα *petr(o)-* αποδίδεται με το ελληνικό *πετρο-* στο πλαίσιο μονολεκτικών όρων, π.χ. *πετρογονία* < αγγλ. *petrogony*,¹⁵ ενώ στην περίπτωση των πολυλεκτικών συνθέτων αντιστοιχεί στην αγγλική στο *rock*, π.χ. *πέτρινο (σκληρό) σκαλοπάτι* = *rock step*,¹⁶ *πετρογενετικά υλικά* = *rock forming minerals*. Θεωρούμε ορθή την επιλογή αυτή, στο βαθμό που τα *λιθ(ο)-* και *πετρ(ο)-* διαφοροποιούνται σημασιολογικά, όπως θα δούμε παρακάτω.

2. Ωστόσο υπάρχουν περιπτώσεις όπου το *petr(o)-* αποδίδεται, μάλλον λαθεμένα, με το *λιθ(ο)-*, π.χ. *λιθοτυμπανικός* < αγγλ. *petrotympanic*, όπου στο α' μόρφημα *petr(o)-* διατηρείται ίχνος της ΑΕ σημασίας 'βράχος': 'που έχει σχήμα πυραμιδοειδές, όπως ο πρωτοτυπικός βράχος' (μεταφορά). Παρόμοια το επίθετο *λιθοφαρυγγικός* (ιατρική) είναι μεταφραστικό δάνειο του γαλλικού *rétropharyngien*. Ακόμη υπάρχει και η αντίθετη περίπτωση, δηλ. το *lith(o)-* να αποδίδεται με το *πετρ(ο)-*, π.χ. *lithofracteur* > *πετρορρήκτης*, ή ακόμη και εναλλακτικά π.χ. *lithostratigraphy* = *λιθοστρωματογραφία* και *πετροστρωματογραφία*. Αξίζει τέλος να σημειωθεί η περίπτωση του *petrify*, που αντιστοιχεί

¹² Θεωρούμε την απλολογία μορφολογική διαδικασία [9]. Κατά την Corbin [10] με τη διαδικασία αυτή, που συμβαίνει μετά τη διαδικασία της παραγωγής ή της σύνθεσης, αφαιρείται για φωνολογικούς λόγους από την προβλεπτή επιφανειακή δομή ένα τεμάχιο που είναι παρόν στη δομή βάθους, π.χ. λιθοχρωμία < γαλλ. *lithochromie*, όπου το α' συστατικό στη βαθιά δομή έχει τη μορφή *lithographie*.

¹³ Το *Lexicon* στο λήμμα P1214 *petrochemistry* δίνει ως εναλλακτικό τον τύπο χωρίς απλολογία πετρελαιοχημεία. Η απλολογία έχει ήδη συμβεί στην αγγλική. Επίσης το Τετράγλωσσο λεξικό γεωλογικών όρων αποδίδει τον όρο *petroleum geology* (λ. 5375) με τον όρο χωρίς απλολογία πετρελαιογεωλογία.

¹⁴ Αυτό δεν αφορά τις περιπτώσεις του λιθώνας, που αποδίδει το *moraine* και του απολίθωμα, που αποδίδει το *fossil*.

¹⁵ Αυτό δεν αφορά βέβαια την περίπτωση της συμμετοχής του *petr(o)-* στον όρο πετρέλαιο, γιατί εδώ συνολικά αποδίδεται στην αγγλική με το *oil*.

¹⁶ Τετράγλωσσο λεξικό γεωλογικών όρων Χριστοδούλου λ. 6170.

ομαλά, σύμφωνα με όσα είπαμε, με το *πετρώνω*, αλλά στα *petrification* = *απολίθωση*¹⁷ και *petrified forest* = *απολιθωμένο δάσος* το *petr(o)-* αντιστοιχεί στο *λιθ(o)-*.

5. ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΑ

Διακρίνουμε 3 σημαντικά στο πλέγμα των σημασιών:

Α) Αφετηρία μας αποτελούν οι ΑΕ λέξεις *πέτρα* (θελ.) 'βράχος, πέτρωμα' και *πέτρος* (αρσ.) 'λίθος, ιδίως που ρίχνεται', λέξη του ΑΕ ποιητικού λεξιλογίου. Η λ. *πέτρα* ως α' συνθετικό χρησιμοποιήθηκε¹⁸ για να δηλώσει ζώα και φυτά που αναπτύσσονται σε βραχώδεις περιοχές, π.χ. *πετροκόραξ*, *πετροκόσσυφος*, *πετροσέλινον*. Επίσης αναπτύσσει και μεταφορική σημασία: 'ιδιότητα του στερεού ή του στείρου'. Η κατάσταση αυτή διατηρείται και στην ελληνιστική εποχή.¹⁹ Παράλληλα η ΑΕ λ. *λίθος* σημαίνει όπως και σήμερα 'πέτρα', π.χ. *λιθογλύφος*, *λιθοδόμος*, 'πολύτιμος λίθος', π.χ. *λιθολαμπής*, και 'πέτρα' (ιατρική), π.χ. *λιθολάβος*, *λιθουρία*, και αποτελεί συνώνυμο στον πεζό λόγο της λ. *πέτρος*.

Στη μεσαιωνική ελληνική η λ. *πέτρα* εμφανίζει τη σημασία 'λίθος', η οποία διατηρείται και στη ΝΕ. Πώς συνέβη αυτή η σημασιακή αλλαγή; Θεωρούμε ότι ο τύπος του πληθυντικού *πέτρες* 'βράχια' έπαιξε σημαντικό ρόλο όσον αφορά το πέρασμα της σημασίας από ένα μη αριθμητό ουσιαστικό στη δήλωση διακριτών τεμαχίων του *πέτρες* 'λίθοι': η εικόνα που αναδύεται από κάποια συμφραζόμενα όπου *πέτρα* σημαίνει 'βράχος' προβάλλει στην ουσία κομμάτια βράχου, π.χ. *αι πέτραι εσχίσθησαν*, πράγμα που οδηγεί στη δημιουργία λίθων. β) Στη συνέχεια, *πέτρα* σημαίνει 'τεμάχιο βράχου, λίθος', και συνεπώς η λέξη γίνεται συνώνυμη με τη λ. *λίθος*. Αυτή η σημασιακή αλλαγή έχει εφαρμογή σε ουσιαστικά που παραπέμπουν σε ουσίες των οποίων τα τμήματα έχουν αυτόνομο σχήμα (στερεά σώματα). Επίσης θεωρώ σημαντική τη διαπίστωση μας ότι σε κάθε διαχρονική φάση η εκάστοτε 'μεταφορική' σημασία συνδέεται με διαφορετική 'κυριολεκτική' σημασία: το ΑΕ *πέτρα* 'βράχος' συνδέεται με τη σημασία 'στερεός', ενώ το νεότερο *πέτρα* 'λίθος' συνδέεται με τη σημασία 'σκληρός' [11].

¹⁷ Το Τετράγλωσσο λεξικό γεωλογικών όρων δίνει ως δεύτερο εναλλακτικό τύπο τον όρο αποπέτρωση (λ. 5367).

¹⁸ Και χρησιμοποιείται και σήμερα, π.χ. *πετροκάλαμο με τη σημασία του μη καλλιεργημένου, του άγριου, του κοινού*.

¹⁹ Είναι πολυάριθμα τα κείμενα στην Καινή Διαθήκη που μαρτυρούν τη σημασία 'βράχος', π.χ. *ωκοδόμησε [...] επί την πέτραν* (Ματθαίος 7,24), *ελατόμησεν εν τη πέτρα* (Μάρκος 15,46), *έθηκε θεμέλιον επί την πέτραν* (Λουκάς 6,48), *εν μνημείω, ό ην λελατομημένον εκ πέτρας, και προσεκύλισε λίθον επί την θύραν του μνημείου* (Μάρκος 15,46), *το καταπέτασμα του ναού εσχίσθη εις δύο [...] και η γη εσεισθη και αι πέτραι εσχίσθησαν* (Ματθαίος 27,51), *της πίστεως εν πέτρα με στερεώσας* (ωδή).

Β) Είναι γνωστή η επίδραση της ΑΕ στην ορολογία των γλωσσών της Δύσης. Έτσι οι ΑΕ λ. *πέτρα* ‘βράχος, πέτρωμα’ και *λίθος* αποτέλεσαν αντικείμενο δανεισμού για τη δημιουργία συνθέτων, π.χ. από την αγγλική, τη γαλλική ή τη γερμανική (βλ. 2Β).

Γ) Τέλος στη ΝΕ ορολογία διακρίνουμε δύο πηγές, την ΑΕ, π.χ. *πετρογενής*, *λιθόδημος*, και τις δυτικές γλώσσες. Ωστόσο η κατάσταση περιπλέκεται με την εμφάνιση του τύπου *πετρ(ο)-* τόσο σε ειδικά λεξιλόγια όσο και στο γενικό, όπου εκτός από τη σημασία ‘λίθος’ αναπτύσσει και τη μεταφορική σημασία ‘ιδιότητα του σκληρού’, π.χ. *καρδιά από πέτρα*.

Έτσι μια λ. όπως *πετροβολώ*, η οποία υπάρχει ήδη στη μεταγενέστερη ελληνική αλλά χρησιμοποιείται με την ίδια σημασία στη ΝΕ, δηλ. ‘λιθοβολώ’, κατά τη γνώμη μας παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, αφού επιδέχεται δύο διαφορετικές αναλύσεις. Πιο συγκεκριμένα προτείνουμε ότι ετυμολογικά η λ. *πετροβολώ* προέρχεται με τη διαδικασία της μετατροπής από το σύνθετο επίθετο *πετροβόλος*, στο οποίο μετέχουν τα συνθετικά *πέτρος*²⁰ και *-βόλος* < *βάλλω*. Συγχρονικά στη θέση του *πέτρος* θα μπορούσε να προταθεί το *πέτρα*.

6. ΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

Το ΝΕ λεξιλόγιο βρίσκεται σε διαρκή ανανέωση, όπως άλλωστε συμβαίνει στα λεξιλόγια των ζωντανών γλωσσών, κυρίως λόγω της ενγένει επιστημονικής, καλλιτεχνικής κτλ. προόδου. Με βάση τη σημασία, στην οποία, όπως είναι γνωστό, στηρίζεται η ταυτοποίηση των μορφημάτων, κατά τη γνώμη μας στη ΝΕ η κατάσταση μπορεί να περιγραφεί ως εξής:

Α) Στο γενικό λεξιλόγιο η γλωσσική κοινότητα αναγνωρίζει τη λ. *πέτρα* ‘λίθος’, που κατέχει κεντρική θέση και μετέχει σε σύνθετα και παράγωγα, π.χ. *πετροπόλεμος*, *πετρόμυλος* – *πέτρινος*, *πετραδάκι*. Επίσης η λ. *πέτρα* αναπτύσσει και άλλες σημασίες (βλ. αμέσως παρακάτω). Αντίθετα η λ. *λίθος* δεν έχει γενικά παρουσία στο γενικό λεξιλόγιο. Μετέχει μόνο σε παράγωγα σε περιορισμένο αριθμό, π.χ. *λιθαράκι* ‘μικρή πέτρα’, *ξερολιθιά*. Η διαφορά ανάμεσα στα *λιθ(ο)-* και *πετρ(ο)-* είναι πραγματολογική, στο βαθμό που παραπέμπει σε διαφορετική χρήση: [+λόγιο] – [-λόγιο] [13], π.χ. *λιθοβολώ* – *πετροβολώ*, *λιθάνθραξ* – *πετροκάρβουνο*.

²⁰ Το Λεξικό Μπαμπινιώτη [12] ορθώς ετυμολογεί το *πετροβολώ* από το *πετροβόλος*, για το οποίο ωστόσο δίνονται ως συνθετικά τα *πετρο-* και *-βόλος*. Δηλ. ο τύπος *πετρο-* δεν επιτρέπει να διαφανεί αν πρόκειται για το *πέτρα* ή το *πέτρος*, όπως υποστηρίζουμε.

Β) Στα ειδικά λεξιλόγια για τις κοινότητες λόγου²¹ η κατάσταση είναι πολύ διαφορετική από ό,τι στο γενικό λεξιλόγιο: ο όρος *πέτρα* 'βράχος, πέτρωμα' κατέχει σημαντική θέση στα ειδικά λεξιλόγια της ορυκτολογίας και γεωλογίας, π.χ. *πετρογονία*, *πετρογραφία*, *πετρολογία*, της ζωολογίας, π.χ. *πετροκότσυφας*, *πετροπέρδικα*, *πετροχελίδονο*, *πετρόψαρο*, της φυτολογίας, π.χ. *πετροκέρασο*, *πετροσέλινο*, *πετροφυής*. Επίσης ο όρος *λίθος* (αρσ.) ως λόγιο συνώνυμο του 'πέτρα' κατέχει επίσης σημαντική θέση στο ειδικό λεξιλόγιο κατασκευών, π.χ. *λιθόστρωτος*, *λιθόκτιστος*, *λιθοδομή*, *ακρογωνιαίος λίθος*, της γλυπτικής, π.χ. *λιθοξόος*, της τυπογραφίας, π.χ. *λιθογραφείο*, *λιθογραφία*, *λιθογράφος*, *λιθοχρωμία*, της ανόργανης χημείας, γεωλογίας και ορυκτολογίας, π.χ. *λίθιο*, *λιθάνθρακας*, *λιθάργυρος*, *λιθοκλάστες*, *λιθότοπος*, *λιθότυπος*, *λιθοφάση*, *λιθογραφικός*, *λιθολογία*, *λιθομορφικός*, *λιθόσφαιρα*, *λιθοστρωματογραφία*, *λιθοποίηση*, *λιθοφυσαλίδες*, της βιοχημείας και ιατρικής, π.χ. *λιθοχολικός*, *λιθοτομία*, *λιθοτριψία*. Επίσης ο όρος αυτός εμφανίζεται με θηλυκό γένος στο φιλοσοφικό λεξιλόγιο, π.χ. *λυδία λίθος*, *φιλοσοφική λίθος*.

Οι διαφορές τόσο ανάμεσα στη λ. *πέτρα*, μονάδα του γενικού λεξιλογίου, και στον ομώνυμο όρο,²² μονάδα ειδικών λεξιλογίων, όσο και ανάμεσα στα *πέτρα* και *λίθος*, οφείλονται κατά τη γνώμη μας σε δύο παράγοντες: (i) στη διαφορετική κατανομή του χαρακτηριστικού [+/-λόγιο] και (ii) στη διαφορά στο σημασιολογικό επίπεδο.

(i) Όσον αφορά την κατανομή του χαρακτηριστικού [+/-λόγιο], υποστηρίζουμε ότι η λ. *πέτρα* είναι [+/-λόγια] (και όχι [+λόγια] ή [-λόγια]) με βάση τα εξής επιχειρήματα: α) μετέχει σε παροιμίες, π.χ. *πέτρα που κυλά δε βρυάζει*, β) συνυπάρχει σε σύνθετο με δάνειο από την τουρκική, π.χ. *τασκμακόπετρα*, και γ) αποτελεί μέλος ζεύγους συνωνύμων, όπου το ένα μέλος ανήκει στο γενικό λεξιλόγιο και το άλλο μέλος σε επιστημονικό λεξιλόγιο, π.χ. *πέτρα στη χολή – χολολιθίαση*, *πετράδια – (ημι)πολύτιμοι λίθοι*.²³

Ειδικότερα η λ. *πέτρα* και ο όρος *λίθος* μοιράζονται βέβαια την ίδια αναφορική σημασία, διαφοροποιούνται όμως ως προς το χρηστικό επίπεδο: η λ. *λίθος* χρησιμοποιείται πια μόνο σε επίσημο, λόγιο επίπεδο, γι' αυτό τη συναντούμε μόνο στην επιστημονική ορολογία και σε στερεότυπες εκφράσεις. Αντίθετα η λ. *πέτρα*, που διατήρησε τη μορφή που είχε στην ΑΕ αλλά όχι και τη σημασία της, χρησιμοποιείται κυρίως στον προφορικό λόγο, στο γενικό

²¹ Αποδίδουμε τον όρο *discourse community* [14], δηλ. το σύνολο ατόμων με κοινά ενδιαφέροντα και πρακτικές που διαβάζουν και γράφουν κείμενα με κοινή θεματική.

²² Στο πλαίσιο λεξικογραφικής προοπτικής περισσότερο φιλικής προς το χρήστη. Κατά την άποψή μας οι σχέσεις ομωνυμίας-πολυσημίας εξαρτώνται άμεσα από το θεωρητικό πλαίσιο, η επιλογή του οποίου συχνά συνδέεται με ρητή ή υπόρρητη πρακτική εφαρμογή.

²³ Η ποικιλία αυτή δεν εμφανίζεται στην αγγλική ή γαλλική.

λεξιλόγιο, στο λόγο όπου υπάρχει οικειότητα μεταξύ των ομιλητών. Ωστόσο όταν μετέχει σε λόγιες κατασκευές, διατηρεί την ΑΕ σημασία 'βράχος', π.χ. *πετρέλαιο, Πετραία Αραβία*.

Γενικό λεξιλόγιο (Λέξεις)			Ειδικά λεξιλόγια (Όροι)	
	Σημασία	[+/-λόγιο]	Σημασία	[+/-λόγιο]
<i>Πέτρα</i>	'λίθος'	[+/-λόγιο]	'βράχος, πέτρωμα'	[+λόγιο]
<i>Λίθος</i>	-		'πέτρα'	[+λόγιο]

(ii) Στο γενικό λεξιλόγιο η λ. *πέτρα* λειτουργεί ως ουσιαστικό ύλης, σε ανάγνωση/ερμηνεία κατ' έκταση [15] π.χ. *σπίτι από πέτρα*, αλλά και ως ουσιαστικό ποιότητας, σε ανάγνωση/ερμηνεία κατ' ένταση, π.χ. *καρδιά από πέτρα, η καρδιά του είναι/έγινε πέτρα*. Η διπλή ανάγνωση/ερμηνεία ανιχνεύεται και στο παράγωγο επίθετο *πέτρινος*, π.χ. *πέτρινο σπίτι* (κατ' έκταση), *πέτρινη καρδιά* (κατ' ένταση) (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2005). Η σχέση ανάμεσα στις δύο σημασίες ερμηνεύεται στη βιβλιογραφία με το σχήμα της μεταφοράς.

Υπάρχουν πολλά θεωρητικά πλαίσια, μοντέλα και προσεγγίσεις αμιγώς γλωσσολογικής προέλευσης αλλά και ψυχολογολογικής ή που προέρχονται από τη γνωσιακή γλωσσολογία και ασχολούνται με το ακανθώδες ζήτημα της μεταφοράς. Η μεταφορά αφορά τόσο την πραγμάτωση όσο και το σύστημα [16]: η σημασία 'σκληρός' της λ. *πέτρα* είναι εγγεγραμμένη στο σύστημα, εφόσον υπάρχει συναίνεση μεταξύ των φυσικών ομιλητών. Επιπρόσθετα πρόκειται για σημασιακή επέκταση που θεωρώ ότι είναι προβλεπτή.

Η μεταφορά, σύμφωνα άλλωστε με την ετυμολογία της, είναι όσον αφορά τη σημασία μια αλλαγή πεδίου λόγω αναλογίας, ομοιότητας ή σύγκρισης ανάμεσα σε διαφορετικά αναφορικά πεδία [17] και [18]. Για το ουσ. *πέτρα* και το επίθετο *πέτρινος* δε θα υποστήριζα ότι πρόκειται για λέξεις με δύο σημασίες, αλλά ότι υπάρχει μια αναλογία ανάμεσα στην πέτρα ως υλικό και τη σκληρότητα, πράγμα που εξασφαλίζει οικονομία στην αναπαράσταση του γλωσσικού συστήματος. Η ανάλυση που προτείνω ενοποιεί την κυριολεκτική και τη μεταφορική σημασία, αφού κάθε ερμηνεία θεωρώ ότι αναπαριστάει μία ζώνη πάνω στην επιφάνεια μιας σφαίρας. Έτσι κατά την κατάκτηση του συστήματος αλλά και κατά την εκμάθηση, οι ομιλητές συμπεραίνουν με παραγωγικό τρόπο τις ποικίλες χρήσεις ενός ουσιαστικού ύλης καθώς και τη χρήση ουσιαστικού ύλης για δήλωση ποιότητας [11]. Στο παράδειγμα *η καρδιά του είναι/έγινε πέτρα* η μεταφορά γίνεται κατανοητή, όταν ο ακροατής ανακαλύψει το σημείο στο οποίο μια καρδιά μοιάζει με πέτρα, δηλ. το υποσύνολο των ιδιοτήτων πάνω στο οποίο εδράζεται η ομοιότητα ανάμεσα στην πέτρα και την καρδιά,

στηριζόμενος στα κατάλληλα συμφραζόμενα, γλωσσικά και εξωγλωσσικά (περίσταση επικοινωνίας και γνώση του κόσμου). Αξίζει να σημειωθεί η παρατήρησή μας ότι μεγάλοι αριθμοί ουσ. ύλης με κατ' έκταση ερμηνεία, π.χ. *αέρας, αλάβαστρος, γρανίτης, κρύσταλλο, μάρμαρο, σίδηρο, χάλυβας*, αναπτύσσουν με συστηματικό τρόπο μια άλλη σημασία (κατ' ένταση ερμηνεία) λειτουργώντας ως ουσ. ποιότητας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τα *πέτρα* και *λίθος* διατρέχουν την ιστορία της ελληνικής από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, ωστόσο οι σχέσεις τους δεν παρέμειναν αναλλοίωτες. Με βάση τη σημασία το ΝΕ λεξιλόγιο διακρίνει δύο ομώνυμα λεξικά μορφήματα, αν και προέρχονται από τον ίδιο απώτερο πρόδρομο, α) *πετρ(ο)- 'λίθος'*, μονάδα του γενικού λεξιλογίου, π.χ. *πετροπόλεμος*, και β) *πετρ(ο)- 'βράχος, πέτρωμα'*, μονάδα της ΝΕ ορολογίας, π.χ. *πετρογένεση*.

Για μια ορθή ερμηνεία του εκφωνήματος ο ακροατής διαθέτει καταρχήν το χρηστικό επίπεδο, τα γλωσσικά συμφραζόμενα, αλλά και τα εξωγλωσσικά, που πηγάζουν από τις εγκυκλοπαιδικές γνώσεις του καθώς και από τις πληροφορίες που αντλεί εξωγλωσσικά από την περίσταση επικοινωνίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1] Μιχαηλίδης Γ. 1957¹ *Αγγλοελληνικόν λεξικόν των ιατρικών όρων*, Αθήνα, Ηλ.ιας Κωνσταντάρης, 1980³.
- [2] Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1986. «Η φύση και η παραγωγικότητα του σχηματιστικού στοιχείου –ποιώ», ΜΕΓ 7, 49-70.
- [3] Χατζηδημητριάδης Ε. 2001. *Αλφαβητάρι γεωλογικών όρων*. Εκδόσεις Χριστοδουλίδη.
- [4] Δερμιτζάκης Μ. 1994. *Γλωσσάριο γεωλογικών όρων*. Αθήνα.
- [5] Βασιλειάδου-Ζάχου Α., Φ. Δημέλη-Κωνσταντίνου, Μπ. Στεπανιάν, Ε. Φίνογλου-Χαρσούλη, *Lexicon, Αγγλικά-Γαλλικά-Γερμανικά-Ιταλικά, 4γλωσσο λεξικό επιστημονικών και τεχνικών όρων*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press.
- [6] Χριστοδούλου Γ. 1991. *Τετράγλωσσο λεξικό γεωλογικών όρων*. Αθήνα.
- [7] Stavridis I. 2004. *Les composés et les emprunts en litho- et en petro- en français et en grec moderne*. Mémoire de Maîtrise INALCO, Paris.

- [8] Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1997. 1^ο Συνέδριο ΕΛΕΤΟ. Αθήνα, 77-87.
- [9] Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1992. «Η νεοελληνική παραγωγή κατά το μοντέλο της D. Corbin». *ΜΕΓ* 13: 505-526.
- [10] Corbin D. 1991. «Introduction-La formation des mots: structures et interprétations. *Lexique* 10. Presses Universitaires de Lille, 7-30.
- [11] Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. 2005. «Ονόματα ύλης και μεταφορά». In *Γλώσσα και πολυπολιτισμικότητα – Αφιέρωμα στην καθ. Κ. Καρπούζα*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press: 59-71.
- [12] Μπαμπινιώτης Γ. 1998. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα. Κέντρο Λεξικολογίας.
- [13] Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. & Α. Φλιάτουρας 2004. 5^ο Διεθνές συνέδριο-Ρέθυμνο.
- [14] Hyland K. (υπό έκδοση). «Teaching ESP: How specific should we be?» . ΑΠΘ-ΚΔΞΓ.
- [15] Lyons, J. 1978. *Éléments de sémantique*. Paris: Larousse (αγγλικό πρωτότυπο).
- [16] Marque-Pucheu, Chr. 2001. «Présentation». *Langue Française* 129: 3-20.
- [17] Lakoff, G. & M. Johnson 1985. *Les métaphores dans la vie quotidienne*. Paris: Ed. de Minuit (αγγλικό πρωτότυπο 1980).
- [18] Prandi, M. 1992. *Grammaire philosophique des tropes*. Paris: Ed. de Minuit.
- [19] Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. (υπό έκδοση) «Η μεταφορά και η διδακτική της-Εφαρμογή στα ονόματα ύλης». *Γ' Διεθνές συνέδριο για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας-Πρακτικά*. Αθήνα.

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη
Καθηγήτρια Γλωσσολογίας
Τμήμα Φιλολογίας Α.Π.Θ.
54124 Θεσσαλονίκη